

משה מונק ז"ל

ערכי שבת כיסוד בחינוך הדתי

א. פתיחה

שבת היא מכשיר ההשראה רב העוצמה הגדול ביותר בחיי היהודי. אין מצווה או אירוע או השקפה, שישוו לשבת בכוח השפעתם על התודעה היהודית וביכולתם לכוון את אורח החיים היהודי. תודעת השבת, חוויית השבת וקיום מצוות השבת – מעצבים את דמות היהודי השלם. מרכזיותה זו של השבת בחיי היהודי משתקפת בכל פינות הספרות היהודית. נושא השבת תופס בה מקום בראש מבחינת הכמות והאיכות כאחת. הציווי להתבטל ממלאכה בשבת חוזר בתורה שתיים עשרה פעמים¹. אך עניין השבת נזכר בתורה חמש עשרה פעמים². והמילה 'שבת' חוזרת בתורה כשהיא מתייחסת לשנת השמיטה. בספרי נביאים וכתובים נזכרת השבת פעמים רבות וודאי יותר מרוב המצוות³. גם בתורה שבעל פה מצוות השבת היא הנדרשת והמקיפה ביותר; מסכת שבת היא הגדולה ביותר בש"ס⁴. הרמב"ם מקדיש להלכות שבת שלושים פרקים, יותר מאשר לכל הלכה אחרת, ולכך נוספים שמונה פרקים של הלכות עירובין. מאה שבעים וחמשה סימנים בשולחן ערוך עוסקים בהלכות שבת ועירובין. גם מבחינת האיכות דנה ספרותנו בשבת יותר מאשר בכל מצווה אחרת. בעשרת הדיברות הרי היא המצווה היחידה המנומקת בשני טעמים, אחד בפרשת 'יתרו' ואחד ב'ואתחנן'. חלק מהלכותיה נמסר לעם ישראל עוד לפני מתן תורה, בפרשת המן, וחז"ל הפליגו בחשיבותה של השבת ואמרו: 'אילו נתן

- 1 רמב"ם: ספר המצוות, הכלל התשיעי: 'הרי ידוע שציווי השביתה בשבת נכפל בתורה יב פעמים.'
- 2 דאה דיון ע"כ במאמר להבנת טעמה של מצוות השבת לח' חמיאל, המופיע בקובץ זה.
- 3 כגון מלכים ב ד, כג; ישעיהו א, יג; נו, א – ח; נח, יג; סו, כג; ירמיהו יז, יט – כו; יחזקאל פרק כ; כב, ח – כו; מד, כד; מו, א; הושע ב, יג; עמוס ח, ה; תהילים צב; איכה ב, ו; נחמיה בפרק האחרון והרבה פעמים בדברי הימים.
- 4 בבא בתרא ארוכה יותר, אבל אין זאת אלא משום שרובה מפורשת ע"י הרשב"ם, המאריך הרבה יותר מרש"י.

לנו את השבת ולא קרבנו לפני הר סיני דיינו. מפרשי טעמי המצוות עסקו בשבת יותר מכל מצווה אחרת. הרמב"ם מקדיש את הפרקים האחרונים של החלק השלישי ב'מורה נבוכים' להסברת טעמי המצוות, כולל שבת. אבל גם בחלק השני של ספרו מיועד פרק אחד, פרק לא, להדגשת ערך השבת. ר' יהודה הלוי ב'כוזרי' דן במצוות השבת באחד-עשר מקומות, יותר מאשר בכל מצווה אחרת. פרופ' היינמן בספרו 'טעמי המצוות בספרות ישראל' מביא דעות גדולי ישראל, ראשונים ואחרונים, על טעמי המצוות, ואף הוא מזכיר את השבת יותר מאשר כל מצווה אחרת. ריבוי כמותי זה מעיד על עומק משמעותה של מצוות שבת ועל מרכזיותה בעיני כל גדולי ישראל.

שונה הוא מעמדה ההלכתי של השבת מזה של כל המצוות בתורה פרט לעבודה זרה. כבר אמרו חז"ל: 'בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שהשבת שקולה כנגד כל המצוות שבתורה'.⁵ מכאן שהמחלל שבת בפרהסיה הרי הוא כעובד כוכבים ומזלות, ומומר לחלל שבת בפרהסיה כמומר לכל התורה כולה. ומשום כך הגאולה תוחש ע"י קיום השבת. אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה במדבר לא שלטה בהן אומה ולשון ואלמלא משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין. הרי כל מקורותינו מעידים עדות נאמנה, שבכל מערכת ערכי היהדות ומצוותיה השבת היא בראש, שונה, עדיפה ומעולה על כל הערכים ועל כל המצוות.

כל המצוות שבתורה הן בעלות ערך חינוכי, שמטרתן לעצב את דמות היהודי השלם: 'לא ניתנו מצוות לישראל אלא לצרף בהן את הבריות';⁶ מצוות שבת, בעלת המעמד המרכזי – לה הקדישו גדולינו בכל הזמנים הרבה מפירושיהם להנמקתה, לקישוטה ולפיאורה – על אחת כמה וכמה. מצוות שבת מתפשטת משורש אחד לענפים רבים, כהררים התלויים בשערה⁷ להלכות רבות, דאורייתא ודרבנן, לטעמים הכרתיים רבים, לחוויות נפש רבות, ומכוח כולם מתבצע החינוך. מאמציו של המחנך המכוונים אל העמקת האמונה של חניכו, אל העשרת חיי נשמתו, אל שיפור מידותיו, אל הגברת שליטתו על יצריו, אל חישול זיקתו על עמו, אל הטבת מעשיו כלפי אלוהים וכלפי עמיתיו, אל שכלול יחסיו עם הזולת, אל מציאת אושרו הנפשי, אל עלייתו במדרגות בקדושה. אין כמו מצוות השבת, בה ימצא המחנך את הכלים הדרושים להשגת מטרתו.

5 ירושלמי נדרים ג, ט.

6 עירובין סט, ע"ב; רמב"ם הלכות שבת ל, טו והלכות מעשה הקרבנות ג, ד.

7 שבת ק"ח, ע"ב.

8 ויקרא רבה יג, ג ועוד.

9 הגינה י, ע"א.

ב. העמקת האמונה

שבת היא עדות לאמונה בה' בורא העולם. לשבוע של שבעה ימים אין יסוד בטבע הבריאה. המחזור השנתי מעוגן במסלול העולם סביב השמש. המחזור החודשי נקבע על ידי סיבוב הירח. המחזור היומי מציין סיבוב מלא של העולם סביב עצמו. מאיין קיבל העולם כולו את המחזור השבועי? אין לו שום הסבר בתופעות הטבע, אלא בזה: 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי'¹⁰. היהדות הדגישה תופעה פלאית זו בשוללה מימי השבוע כל ערך עצמי ולא ציינה אותם אלא כחלקים של מחזור שלם אחד, המסתיים בשבת: 'ר' יצחק אומר: לא תהא מונה כדרך שאחרים מונים, אלא תהא מונה לשם שבת'¹¹. והפירוש 'שהגויים מונים בימי השבוע לשם הימים עצמם, וקראו לכל יום שם בפני עצמו — — — או שמות אחרים שיקראו להם, וישראל מונים כל הימים לשם שבת — אחד בשבת, שני בשבת, כי זו המצווה שנצטוונו בה לזכרו תמיד בכל יום'¹².

ביסוס האמונה הוא התפקיד הראשי של החינוך היהודי. אמנם היהדות אינה גורסת אמונה ערטילאית, שאינה מחייבת אלא הצהרה מילולית בלבד; לא ייתכן שרב יהודי יגיד לרוצח המונים לפני מותו: הגד בפה מלא שהנך מאמין ומלכות שמים מובטחת לך — דברים שאמר הכומר לאייכמן שחיק עצמות. הדביקות באלוהים היא השלימות העליונה, או בנוסח הרמב"ם: 'ציור המושכ' לות ללמוד מהם דעות אמיתיות באלוהיות'¹³. ברם דעות אמיתיות אלה ודביקות זו חייבות להשתקף בכל מהלך החיים של האדם, וכל תנועה מתנועת איבריו חייבת להיות מכוונת על ידן¹⁴. אין ביטוי שגיא יותר בחיי המעשה לאמונה המקננת בלב מאשר קיום שבת כהלכתה. כל ימי השבוע אינם אלא פרוזודור לשבת. בשבת עצמה אין היהודי יכול לעשות תנועה אחת, מבלי להיוועץ בהלכות שבת מקיפות את כל תחומי פעילותו.

אבל השבת אינה רק ביטוי מוחשי מלא לאותה אמונה בבריאת העולם, אלא גם יסוד לחינוך לאמונה זאת: 'ולזה ציונו בתורה הגדיל זה היום עד שיתקיים יסוד חידוש העולם ויתפרסם במציאות כשישבתו בני האדם כולם ביום אחד וכשישאל מה עילת זה, יהיה המענה כי ששת ימים עשה ה'¹⁵.

10 שמות כ, יא.

11 מכילתא יתרו כ, ח.

12 רמב"ן לשמות כ, יח.

13 מו"ג, נד.

14 'אי זה צנוע? זה הנפנה בלילה כדרך שנפנה ביום' — שם ג, נב.

15 שם ב, לא.

אין כמו יום השבת, חודר לכל תחומי החיים וקובע באופן מוחלט את קיומו של היהודי. היהודי החרדי בגולה רעב ללחם על שמירת השבת, בתורו אחר מקום עבודה המאפשר לו לשבות ביום השביעי. בנסיונות רבים התנסה, כדי להישאר נאמן לצו איסור מלאכה. בניו לא ביקרו בבית הספר הנכרי ביום זה, ואפילו ברוסיה של היום היפש לו היהודי החרד לדבר ה' מקצוע ועבודה שלא יכריחו אותו לחלל שבת. יהודים רבים שאפו לעבוד כעצמאיים פן תחזק עליהם דרישת מעבידיהם לאחר לשוב לביתם בערב שבת. אך לדאבון לבנו היו גם יהודים שביתם כשר, נישואיהם ונישואי בניהם גערכו כדת משה וישראל, והם הצהירו על אמונתם בה' ובתורה מסיני – ואף-על-פי-כן נפלו קרבן לפיתוי הכלכלי הנורא לבסס את קיומם על חילול שבת.

ובמדינת ישראל המתחדשת קשה פתרון הבעיה של בניין מדינה על קדושת השבת. אפשר שניצול ההמצאות הטכניות המודרניות יקל על פתרון בעיות שבת חמורות, אבל הן גם מהוות אתגר חמור לשמירת שבת. כמעט כל לחיצת כפתור, שכה התרגלנו אליה, כרוכה בחילול שבת. התפשטות הערים גוררת אחריה תחבורה מוכנית, שאינה אלא ביטול השבת בפרהסיה ח"ו. קיום שבת היווה תמיד בעיה חמורה ביותר בחיי העם ומדינת ישראל, כפי שמעידים ירמיה (פרק יז) ונחמיה (פרק יג). הנער הגדל ומתחיל לתהות על המתרחש בעולמו יתמה מה היא השבת הזאת, אשר ימיה כימי עם ישראל, ואשר תביעתה היא כה חמורה, כה מקיפה, כה מוחלטת. שאלת הנער היא לחינוך לאמונה, כפי שלמדנו מליל הסדר. מדוע קיבלו בני ישראל על עצמם את העול הכבד הזה, מדוע מכל האומות הם 'עם מקדשי שביעי', מדוע כה שונה השבת מכל יום מנותה אחר של גויים ודתות? ואם בוש הוא לשאול, או אינו יודע לשאול, את פתח לו. אין הסבר לשבת, ואין הסבר לתופעה, שיהודים שמרו שבת בכל התנאים ותוך מסירות נפש מתמדת, אלא בזאת, שהשבת מעוגנת בכריאה כמו שהשנה, החודש והיום מעוגנים בה. השבת פורצת את ה'טבעיות' של הטבע. השבת משקפת את ה'אלוהיות' של הכריאה. אם קיימו יהודים בכל הדורות את השבת, יחידים בין כל האומות והדתות, הרי זה מעיד, שהטבע אינו רק מה שנראה לעיניים או נשמע לאזניים ומה שהמדען מגלה בו עם מכשיריו, אלא יצירת כפיו של ה', אשר שיווה לה מחזוריות נוספת על המחזוריות הגלויה, שרק עיננו הרוחנית צופה אותה; זו מחזוריות השבוע, שגולת כותרתה היא השבת.

השבת מעניקה לנו אמונה בבורא עולם ואמונה במשגיח על העולם. האמונה באלוהים של היהודי אינה רק הידיעה שה' ברא את העולם, והוא כל יכול, אלא שהוא 'מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית', והוא מכוון את ההיסטוריה של האנושות ושל העמים, ו'אשר עיניך פקוחות על כל דרכי

בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו¹⁶. מתוך כך 'שיויתי ה' לנגדי תמיד' הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים¹⁷. השבת היא זכרון למעשה בראשית וזכר ליציאת מצרים. שבת הבריאה היא עדות לה' שחידש את העולם, ושבת יציאת מצרים היא עדות להשגחתו המתמדת, להתערבותו המתמדת בתהליך ההיסטוריה: 'ויוציאנו ה' ממצרים, לא על ידי מלאך ולא על-ידי שרף ולא על-ידי שליח אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו'. שני יסודות האמונה למעשה אחד הם: 'והכל זכר ליציאת מצרים וזכרון למעשה בראשית, מפני ששני העניינים דומים, שנעשו בחפץ האלוהים, לא במקרה ולא בטבע'¹⁸. יותר מזה: יציאת מצרים היא עדות לבריאת העולם. אין לנו זכרון היסטורי לבריאת העולם, אבל זכר יציאת מצרים הוא רענן בתודעתנו¹⁹. על כן יש לזכור בשבת את יציאת מצרים, ועל ידי כך גזכור את הבריאה. אם הקב"ה יכול לכוון את העולם כרצונו הרי הוא בוראו. "אם יעלה בלבבך ספק על השבת המורה על החידוש והתפץ והיכולת, תזכור מה שראו עיניך ביציאת מצרים, שהיא לך לראייה ולזכר. והנה זכר ליציאת מצרים, ויציאת מצרים זכר לשבת, כי יזכרו בו ויאמרו: ה' מחדש בכל יום אותות ומופתים ועושה הכל כרצונו. כי הוא אשר ברא הכל במעשה בראשית, וזה הטעם: 'על כן צוץ ה' אלוהיך לעשות את יום השבת'²⁰. בשבת אנו זוכרים את יציאת מצרים — שחרור מעבדות — על ידי המנוחה, והרי יציאת מצרים היא העדות הנאמנה להשגחה האלוהית; ויציאת מצרים היא מקור השבת, הבאה לבסס את אמונתנו בבריאת העולם.

האמונה בבריאת העולם היא גם אמונה בתכלית העולם ובתכלית מעשה אדם. 'אדם להבל דמה ימיו כצל עובר'²¹ זהו האדם, אם אין לו תכלית ומטרה בחיים. תפיסת חיים זו בהכרח מביאה למסקנה: 'אכול בשר ושתות יין, אכול ושתה כי מחר נמות'²². אם כל חיי האדם הם תוהו ואין להם ייעוד, מוטב לבלות בתענוגות ולנסות להפיק את מירב ההנאות והשמחה מכל אשר גמצא תחת השמש. אין תכלית אלא במקום שיש התחלה וסוף. כדור הארץ סובב על צירו ומקיף את השמש לאין קץ ולאין תכלית. אין התקדמות ואין נסיגה. הטבע הוא מעגל סגור, שאין לו כיוון ויעד. כך גם נראים חיי האדם כמעגל

16 ירמיהו לב, יט.

17 אורח חיים א, א בהגה

18 כוזרי ב, ג.

19 שם א, כה.

20 רמב"ן לדברים ה, יב.

21 תהילים קמד, ד.

22 ישעיה כב, יג.

ערכי שבת כיסוד בחינוך הדתי

227

סגור: 'כי עפר אתה ואל עפר תשוב'²³ 'אף כי אנוש רמה וכן אדם תולעה'²⁴ 'דע מאין אתה בא מטיפה סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה'²⁵. השבת פורצת את המעגל האומלל הזה. עבודת האדם איננה 'פרפטואם מובי-לה', מכונה העובדת ללא הפסק; טבע שחוקיו מפעילים אותו ללא הרף. ששה ימי העבודה מובילים לקראת השבת. העבודה היא הדרך, המנוחה – המטרה. ימי השבוע הם האמצעים על ידם תושג המטרה: השבת – 'ויכולו השמים והארץ'. 'לכל תכלה ראיתי קץ'²⁶ מפרש אברבנאל²⁷ 'ואמנם התכלית האחרון, הוא הפועל, שיעשה ההווה אחרי התהוותו כפי טבע צורתו, כי הוא התכלית האחרון, שאליו כוון הטבע בהווייתו והוא שלימותו בהחלט'. ואשר לטיבה של התכלית הזאת מסביר אברבנאל²⁸ 'שמצוות שבת אינה רומזת ומורה בלבד פינת חידוש העולם ובריאתו, כי הנה גם כן השבת ירמוז אל העולם הרוחני שבו המנוחה והנחלה האמיתית. כי שם תהיה השביתה באמת מכל המלאכות והדברים הגשמיים, והוא תכלית המלאכות ואינה מלאכה'.

איזה מנוף כביר לחינוך לאמונה יש ברעיון זה של השבת. כל מהלך החיים שלנו בנוי על השבת. 'אם נודמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת'²⁹. אנחנו מכוונים שתכנית מלאכתנו תסתיים ביום השבת. 'כי אפשר לו לאדם לעשות כל מלאכתו בששת ימים? אלא שבות כאילו מלאכתך עשויה'³⁰. תכנון זה והכונה זו הם החינוך לתכליתיות בחיים. האדם אינו חלק של הטבע, הפועל בכוח חוק ההתמדה ברציפות, הוא חורג מגדרו ושם לחייו מטרה. זו איננה המשך לפעילותו אלא גולת הכותרת לה. אם העבודה היא הכרח החיים – 'בזיעת אפיך תאכל לחם' – הרי המנוחה היא היעד הנכסף.

מנוחת השבת מעלה את האדם מעל לחוק הטבע. היא מייחדת את האדם מכל הנבראים כולם. כל בעלי החיים פעילים ופועלים, מנוחה כמנוחת השבת היא סגולת האדם בלבד. כל הנבראים תכליתם אינה מודעת להם, הם משמשים תכלית לנבראים אחרים. 'הלא לא נבראו אלא לשמשני'³¹. הייחוד האנושי

23 בראשית ג, יט.

24 איוב כה, ו מצוטט בתמורה לא, ע"א 'ותקות אנוש'

25 אבות ג, א.

26 תהלים קיט, צו.

27 בפירושו לבראשית פרק ב.

28 בפירושו לשמות לא, יב.

29 רש"י לשמות כ, ח עפ"י שיטת בית שמאי לביצה טו, ע"א; ועי' שם במהרש"א, כי גם הלל מודה לבית שמאי בעקרון.

30 מכילתא לשמות כ, ט.

31 קידושין פב, ע"א.

הוא בכך, שהאדם הוא תכלית, וכניסוחו של הפילוסוף עמנואל קנט את הצו הקטגורי: 'עשה פעולתך כך, שהאנושיות, גם זו שכך וגם זו שבכל איש אחר, תשמש לך תמיד גם תכלית ולעולם לא אמצעי בלבד'.³² אין ביטוי יותר שגיא לתכלית זו מן השבת, שהיא תכלית שמים וארץ. אם השבת היא תכלית הבריאה, האדם הוא תכלית הבריאה, שהרי עם בריאת האדם נסתיימה הבריאה: 'ויכולו השמים והארץ', הם הגיעו אל תכליתם, הם הגיעו אל שבתם. בכך, שהאדם מפסיק לעבוד ומסיים את מלאכתו – הוא נותן ביטוי לתכלית חייו. למעשיו יש התחלה וקץ; הם מתוכננים ומכוונים מיום ראשון עד יום שישי. מחזוריות החיים היהודיים, ששת ימי המעשה והשבת, היא היוצקת בתודעתנו את התכלית-תיות. עובדים ואוכלים בששת הימים כדי להגיע להשבתה מעבודה יצירתית-גשמית אל הרוחניות, אל מנוחת הנפש, וינפש. נשבר מעגל הטבע, האדם הוא גזר הבריאה.

רעיון התכלית והמטרה בחיים הוא היסוד לחינוך היהודי. מה כל העמל והמאבק בחיים? מהו הייעוד הסופי של חיי אנוש? לשם מה כל הסבל והצער, כל התחרות והקנאה, הממלאים את חלל העולם ואת יישותנו? אם כדי להשיג הנאות החיים, הרי אוהב כסף לא ישבע כסף,³³ 'אין אדם מת וחצי תאוותו בידו'.³⁴ ואם הסבל יגבר על ההנאה ואם הצער יכבד על התענוג? וכי יזדקן האדם וכבר תפוג התאוה ותתמעט ההנאה, מה טעם לו בחיים? לעולם לא תימצא תכלית החיים בפיתום הגוף ובעידון התענוגות, אלא בנשמה האלוהית, בקביעת יעדים אשר יזקקו ויטהרו את הנשמה. אלה אינם תלויים בשום נסיבות ותנאים לקיום; ניתן לחתור אליהם תמיד. תכלית זו קרובה גם לאדם שגדון לסבל ולצער. תכלית זו עומדת מעל לכוחות הטבע שאדם אינו שולט בהם. שום כוח מבחוץ לא יוכל לגזול מן האדם את השאיפה לקראתה ואת המאמצים להשיגה.

רעיון השבת הוא רעיון התכלית העל-טבעית, מעבר לחוקי הטבע, תכלית מנוחת הנשמה. אין גבולות שיצירו תכלית זאת. 'כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלא מצרים'.³⁵ האנושות שואפת אל ההשתחררות מהגבלות הטבע העיוור, מן החוקיות השלטת ברוח האדם; ממעגל של לידה ומיתה, פריחה וניוון, עלייה וירידה, ממחזוריות ללא מוצא, עמל ללא תקווה. האנושות כמהה לתכלית, לייעוד, לתחנה סופית של שלימות: 'הרחמן הוא ינחילנו יום שכולו

32 בספר 'ביקורת התבונה המעשית'.

33 קהלת ה, ט.

34 אגרת הגר"א.

35 שבת ק"ח, ע"א.

שבת ומנוחה לחיי העולמים. חינוך על רעיון השבת הוא חינוך לקראת הכרת החיים כתפקיד, לקראת בחירת ייעוד לחיים, לקראת הכוונת החיים אל מטרה רוחנית עליונה, לקראת קידוש הנשמה שתידבק בבוראה הקובע את תכליתה.

ג. העשרת חיי הנשמה

האדם, בייחוד בתקופתנו המודרנית, רדוף פעילות ועשייה. כל מגמתו ושאיפתו הן שיפור תנאי מחייתו; העלאת רמת החיים; הצלחה מקצועית ועסקית; עמידה בתחרות מתמדת עם הזולת בעלייה בסולם החברתי. פעילות זו היא שעבוד נפשי עצום המכלה את הגוף ונפש, והמביאה לא פעם לידי מחלות לב. האדם מכניע את עצמו לחוקי המכניקה של החיים, בהם שולטת מלהמת הכול בכול; הוא רותם את כל סגולותיו האנושיות לרשות המאבק הזה, במקום לטפח את ייחודו ולפתח את אישיותו. שעבוד זה קיים מאז ומעולם – ויתרון ארץ בכל היא מלך לשדה בעבד³⁶. מיד אח"כ בא הפסוק: 'אוהב כסף לא ישבע כסף'. אולי ניתן לפרשו בדרך זו: יתרון הארציות ניכר בכל ואפילו המלך משועבד לשדה. האדם, מלך הכריאה, נשלט על ידי השדה. המעגל הסגור של עבודה ואכילה, אכילה ועבודה, הופך חיי אדם לתהליך מיכניסטי, כופף את רוח האדם לחוקי הטבע; האדם מדמה בלבו שהוא בן חורין, עצמאי, קובע את גורלו, ולמעשה כוחות הטבע הם שמניעים אותו ודוחפים אותו לעשות מה שעושה כל ברייה עלובה – להיאבק על תנאי החיים, לנצח בקרב עם אלה המתנכלים לו, לספק את מאויי גופו. 'אדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו'³⁷. הרצון העיוור המניע כל חי לפעול למען קיומו – זהו הכוח היסודי בחיים – לפי דעתו של הפילוסוף שופנהאור – הפועל גם באדם, וסוגר בפניו את הדרך אל טיפוח נשמתו. 'פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון'³⁸ הוסבר על ידי מורי ורבי, הרה"ג ר' אלי מאיר בלון זצ"ל, שהקב"ה מטביע בכל חי את הרצון לפעול למען השבעתו, למען פרנסתו. האנושות כולה חיפשה מוצא ממעגל טבעי זה, והיא יצרה את האסתיטיקה, את האמנות. זו באה לרומם את האדם מעל לפעילותו הגשמית והכלכלית, ולהפוך אותו לא רק לפעיל, אלא גם לנהגה מהנאות רוחניות, המזינות את נשמתו. האמנות אינה יוצרת מכשירים תכליתיים, אלא מעוררת את הרצון להתבוננות בנשמת האדם. זהו יתרון האדם על הבריאה כולה, שיוכל ליהנות ממוסיקה, מציור, מפרוזה, משירה; כל אלא מספקים מזון לנשמתו. הם אינם

36 קהלת ה, ח.

37 תהילים מט, כא.

38 שם קמה, טז.

מדרכנים אותו להוסיף עשייה, להרבות בנכסי החומר, אלא הם מפנים את מבטו אל עצמו, אל מהותו האנושית הסגולית. דווקא בתקופתנו, בה השתלטה הטכנולוגיה על האדם והמכונה מכתובה את קצב החיים, התפתחה תעשיית הבידור. אדם מחפש מפלט – מחוקי ברזל של הטבע הכובלים אותו וכופים את עצמם עליו – באמנות לצורותיה, איש איש לפי נטיותיו וטעמו. ומכאן ראייה, עד כמה זקוק האדם למזון רוחני, עד כמה הוא חש בצורך להיעצר ברדיפה המתמדת אחרי תוספת העשייה ויצירת נכסים גשמיים, ולטעום טעמים ומשמעותם של חיי בחיר הבריאה.

אבל אין בה באמנות כדי לספק את השאיפה של האדם, להיות משוחרר מצו הטבע התובע פעילות; לחוש את נשמתו. הדאגות מלוות אותו גם אל אולם הקונצרטים, ואינן מרפות ממנו, גם בהיותו מסתכל ביצירה ציורית או פלסטית. אי השקט הנפשי של האדם המודרני בא לידי ביטוי במוסיקה המודרנית דווקא, במוסיקת הקצב, או באמנות הקולנוע, אשר אינה מפנה את האדם להתבוננות, אלא מגרה את יצריו. הוא מנסה להיעצר בריצה האין סופית, ורץ אל האמנות, הממריצה אותו ודוחפת אותו אל פעילות בלתי מופסקת. האדם שכח לשבת בשקט, הוא מפחד להתייחד עם נשמתו, הוא זקוק למוסיקה רעשנית, לתמונות מגרות, לתנועה מתמדת, לפעילות בלתי פוסקת, הוא כבוש בידי כוחות הטבע.

בשבת טמון הפתרון להעשרת הנשמה. בשבת חייב האדם להסיר מלבו כל דאגה לחיי המעשה. הרהור בעסקים מותר – אולי משום שאי אפשר לאסור הרהור, מכל מקום משום עונג שבת מצווה שלא להרהר בהם כלל, ויהא בעיניו כאילו כל מלאכתו עשויה³⁹. אמנם אי אפשר לצוות על מחשבת האדם: 'מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה'⁴⁰, אבל המצווה לא לחשוב בעסקיו כלל, תהיה תולדה של קיום כל הלכות שבת. עם בוא השבת נפסקת עשייתו ופעילותו הכלכלית והמקצועית של האדם. גם אם יזכור, מה עליו לעשות לקידומו הגשמי, גם אם תטריד אותו המחשבה על דרכים שונות לשיפור מצבו, הרי אין למחשבות אלו כל ערך מיידי; אין הוא יכול לרשום אותן לקראת מוצאי שבת. אסור לו אף לעיין בנכסיו לראות מה צריך למחר או לילך לפתח המדינה כדי למהר לצאת בלילה למרחץ או להחשיך על התחום לשכור פועלים, או לטייל למצוא סוס או קרון לצאת בו⁴¹. בקיצור – פעילותו משותקת כליל. לא נשאר לו אלא להתבונן בעצמו, לפתח את רוחניותו, להתפלל וללמוד,

39 אורח חיים שו, ח.

40 קידושין לט, ע"ב.

41 אורח חיים סעיף א.

לחזק קשרי משפחה וליהנות מן החיים. לא ניתנו שבת וימים טובים אלא לעסוק בהם בדברי תורה⁴². 'ואת סבור שמא לרעתך נתתי לך את השבת, לא נתתי לך אלא לטובתך, כיצד? א"ר חייא בר' אבא: את מקדש את השבת במאכל, במשתה ובכסות נקיה ומהנה את נפשך'⁴³.

רעיון זה של השבת הוא ערך חינוכי מרכזי. הצעיר רוקם תכניות לחיים לקידומו במקצוע, להשגת רכוש, לעלייה במעמד החברתי, לפיתוח פעילות רבגונית, ליצירת נכסים. כל אלא אינן אלא תכניות של הצעיר ביחס אל דברים שמחוצה לו. כל אלה אינם תורמים לפיתוח אישיותו. כל ישכח ברדיפה זו אחרי החומר: 'כי לא במותו יקח הכל לא ירד אחריו כבודו'⁴⁴ גם הצלחתו בקיבוץ נכסים כלכליים, גם הישגיו ברכישת מעמד מכובד בחברה – אינם בני קיימא. יום אחד בשבוע מכריח אותו לחדול ממאמציו, להרפות מהשתדלותו, לשפר את מעמדו מול העולם ומול החברה. יום אחד כולו קודש לו, להעלאת עצמו, להעשרת נשמתו. (עוד נברר מקומה של ההנאה הגשמית, שהיא חלק חשוב מתכנית השבת במערכת זו). מיום זה ישאב השראה לכל השבוע. בו יוכל לבחון קנה מידה נכון להערכת הישג אמיתי לעומת הישג מדומה; אם ביום המקודש בשבוע, לא ניתן לו לרדוף אחרי מאוייו ולעסוק בהגשמת תכנית החיים המקצועיים והכלכליים שלו – משמע שתכנית זו טפלה לגבי מטרת החיים העיקרית: העשרת חיי הנשמה שלו. המעמד החברתי וההישג הכלכלי ייהפכו למכשירים בלבד לבניית אישיותו. השבת לא תהיה הפסקה מאולצת של ביצוע תכנית חיו, אלא שיא החיים הרוחניים. השבת מעמידה במרכז את נשמת האדם.

ד. שיפור המידות

אופיו ומידותיו של אדם מתגלים ביחסיו אל הזולת. כעס, שנאה, קנאה, רוע לב, גאווה, אנוכיות, – מבטאים רגשות, שהוגה האדם כלפי זולתו או כלפי עצמו ביחס לזולתו. בין המידות המגונות האלו תופסת הקנאה מקום בראש: 'וראיתי אני את כל העמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו'⁴⁵. יותר ממה שהאדם דואג לטובת ענייניו שלו, הוא מודאג מיתרון חברו עליו. לפיכך: 'קשה כשאול קנאה'⁴⁶ חז"ל קבעו שהקנאה

42 ירושלמי שבת טו, ג.

43 דברים רבה ג, א.

44 תהלים מט, יח.

45 קהלת ד, ד.

46 שיר השירים ח, ו.

היא אחד משלושת הדברים המוציאים את האדם מן העולם⁴⁷, ובעל 'תפארת ישראל' מפרש: 'חמדת הממון, שהאדם משתדל להרבותו אפילו בסכנת נפשו, רק מצד קנאת איש מרעהו, שירצה להתעשר כמותו או יותר ממנו'. ומובטח לנו שבימות המשיח 'באותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה, ולא קנאה ותחרות'⁴⁸.

מצב אידיאלי זה לא יתגשם אלא לעתיד לבוא וגם השבת, 'מעין עולם הבא', לא יוכל לבטל את הקנאה כליל. אבל בכוחה של השבת לעצור בעדה מלדחוף אדם למאמצי עמל ותחרות כדי לספק את דרישותיה. כשהאדם שובת ממלאכה, כבר הושם סכר, ולו זמני, לדחף הקנאה, המדרכן למאמצים בלתי נלאים כדי לגבור בתחרות עם החבר. אם לא יעמוד בשבת בחנותו לא יכאב לו שחנות שכנו מלאה קונים. התלמיד שאינו מבקר בבית הספר בשבת, לא יבוא לידי רוגז על חברו הזוכה לציונים יותר טובים. הפועל לא יתמרמר על כך, שתברו זוכה לפרמיה על עבודתו היותר משובחת. כל תהליך היצירה, המלווה תחרות מתמדת בין בני אדם, נפסק ליום אחד. במקום זה מתכנסים אנשים בבית הכנסת לתפילה משותפת ומאחדת, לשיעור ולמסיבה; המשפחה מסיבה לשולחן מאוחדים ומשוחררים מדאגת יום המחר, ממאבק הפרנסה, שהוא מאבק בין איש לרעהו, וניתנת לאדם שהות להתבונן בחיי שלוה ושלוה — ללא קנאה וללא שנאה, שלא פעם היא תולדה של הקנאה — תוך טיפוח יחסי שכנות וחברות טובים.

הקנאה היא אם כל חטאת, היא הולידה את הרצח הראשון. השבת — בה ניתן להשבית את הקנאה — מרפאה את האדם מן המידות המגוננות. השנאה והכעס, רוע הלב, הגאווה והאנוכיות, הן כולן תולדות של קנאה. הקב"ה ברא את האדם יחידי, מפני שלום הכריות, שלא יאמרו: 'אבא גדול מאביך'⁴⁹ 'ומיד עם בריאתו נתן לו את השבת, בשבת יש ביטוי לאחדות האנושות, כי בה נופלת המחיצה שהוקמה על ידי עיסוק, מקצוע, תחרות וממון, המפרידה בין בני-אדם.

שבת הוא היום המיועד לטיפוח המידות. אנו מברכים איש את רעהו ב'שבת שלום', הקדוש-ברוך-הוא הנחילנו ל'שבת קדשו באהבה', אותה אנו מזכירים גם בחג שחל בשבת: 'באהבה מקראי קודש'. אהבת ה' לעם ישראל מתפשטת על תבל כולה ומוסיפה אהבה בין איש לרעהו. "ימים יוצרו ולא אחד בהם"⁵⁰

47 אבות ד, כא.

48 רמב"ם הלכות מלכים יב, ד.

49 סנהדרין לז, ע"א.

50 תהילים קלט, טו.

זה יום השבת לישראל, וכיצד? אדם עושה מלאכה ביום השישי ונח בשביעי נתרצה עם בניו ועם בני ביתו; אדם עושה מלאכה בפני אויביו ונח בשביעי, שכח כל הצער שהיה לו⁵¹, 'מנוחת אהבה ונדבה, מנוחת שלום ושלוה והשקט ובטח'⁵². כשנפסקת התחרות, פנויה הדרך להשריש רגשי אהבה וחסד, ולחשוף את המידות הטובות הגנוזות באופי האדם.

בעולם החי – מאבק מתמיד, בעולם האנושי – יום אחד פנוי ומשחרר ממאבק זה, שהוא שורש כל המידות המגונות. על המחנך ליצור את האווירה של שבת, את המרגוע, את השחרור מלחץ ימות החול, את תחושת השותפות והאחוזה, כשילד מסב לשולחן שבת עם משפחתו, או כשהוא יושב בחברת חבריו וידידיו. בשבת פנוי החניך לספוג לתוכו רגשי חמלה וחסד; להביט בחברו מתוך רצון לחוש את דופק נשמתו, ללא הצורך לשקול את הדרכים להשגת יתרון עליו. טיפוח המידות התרומיות בשבת תהיינה לו השלכות לכל ימות השבוע. שוב לא יהיה החבר בכחינת אובייקט לשם ניצוח בלבד, אלא טובייקט כמו אני עצמי, בעל רגשות ובעל תחושות, והשראת שבת תתפשט על פני השבוע כולו.

ה. הגברת השליטה על היצרים

ל"ט מלאכות ותולדותיהן, איסורי מוקצה ואמירה לנכרי, איסורי דיבור חול ועובדין דחול, מחמר ושבייתת בהמה, מחייבים כל יהודי לשקול בפלס ההלכה כל צעד וכל תנועה, כל עקימת פה וכל הזזת יד בשבת, פן יטלטל מוקצה, פן ידליק נר, פן יפעיל מכונה. הוא חייב לשלוט שלטון מלא באבריו ובייחוד בידיו, כדי שיעמוד במבחן הלכות שבת.

היצר הוא הטבע. האדם מטבעו הראשוני פועל ככהמה; הוא רעב – יבקש ויקח אוכל; הוא צמא – ישיג משקה; יצר המין ימצא סיפוקו בכל אשר יזדמן; הוא יימצא בתנועה מתמדת, כי כך הוזק בטבעו. יצר לב האדם רע מנעוריו⁵³ פירושו, שבצאת הנולד מרחם אמו אין הוא שואף אלא לסיפוק צרכיו הגופניים, ללא כל מחשבה, ללא כל תכנון וללא כל שיקול דעת. תפקיד אדם, כנכרא בצלם אלוהים הוא להשליט את המחשבה על הטבע, ולכוון את מעשיו בהתאם לתכנית קבועה מראש, לשקול מעשיו במאזני ההגיון והצו האלוהי, המדריך אותו. שלטון הרוח על הגשם לא בנקל יירכש. ההלכה בכלל, והלכות שבת בפרט, הן המזכות את האדם במדרגה גבוהה

51 תנא דבי אליהו א.

52 תפילת מנחה.

53 בראשית ה, כא.

זו. אמר החזון איש זצ"ל: 'בכל מעשי אברי אני נוהג להתייעץ עם השולחן ערוך'. אין היהודי מסוגל לשמור שבת כהלכתו, אם אינו רוכש לעצמו את השיטה הזאת, אם הוא נותן לאבריו לפעול, בלי ביקורת מוחו. אפילו לשונו חייבת לציית להלכות שבת: "ודבר דבר⁵⁴ שלא יהא דיבורך של שבת כדייבורך של חול"⁵⁵ ומכאן ההלכות המיוחדות לדיבור בשבת⁵⁶. אפילו ההליכה חייבת להיות שונה בשבת: "מעשות דרכיך", שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך של חול"⁵⁷. השבת מטילה עלינו תכנית חיים שונה מתכנית החיים הרגילה. אנו חייבים לשבור את הרגלינו, להמרות את חוק ההתמדה, המשתלט גם על מעשי האדם, וליצור דפוסי חיים מיוחדים, המנוגדים לשיגרה ולטבע הרגיל, למען השבת. לשם כך דרוש תירגול רב, והוא בנוי על החובה להשליט את ההכרה על הטבע; לקבל אישור לכל מעשה ולכל דיבור מן הרצון האלוהי, המתגלה בהלכה, ולהמנע מכל מעשה שיגרתי ומורגל, פרי הטבע, המנוגד לצו זה.

נוצרים מצבים בשבת, המחייבים דרגה עילאית של כיבוש היצר. כשפורצת שריפה ואדם בהול על ממונו⁵⁸ אסרו עליו החכמים להציל אפילו חפצי היתר, שמא יבוא לכבות. כל רכושו עלול לרדת לטמיון, והוא עומד ורואה, ועיניו כלות, ומצוות שבת גוזרת: לא לכבות. בלשת באה לעיר וביקשה לחטוף את כל העיר, שחטו להם עגל טריפה ופטרום לשלום (ביום טוב), אמר יהודה בן בבא: "תמה אני אם לא יצא שכרכם בהפסדכם, שהרי אמרה תורה: 'לכם' ולא לעובדי כוכבים"⁵⁹. תרוקן הבלשת את כל העיר, ואף על איסור שחיטה ביום טוב אסור לעבור. שמירת שבת עלתה לרבבות יהודים במשרותיהם ובפרנסתם והיהודי החרדי כובש יצרו – את עצם יצר הקיום שלו, את השאיפה הטבעית ביותר להרויח די מחסורו ברווחה – ושומר שבת. שום הלכה לא העמיקה השפעתה על חיי היהודי בחו"ל כמו השבת. בשום מצווה לא הראה היהודי מסירות נפש גדולה יותר – לא חד-פעמית, אלא שבוע אחר שבוע וכל יום, לאורך כל החיים – כמו בשבת.

יהודים דתיים הרגילים בעישון סיגריות עד שיחלו אם לא יעשנו, כשבאה השבת נבלם יצר העישון. תקלות שונות קורות בשבת – ברז גשבר והדירה מתמלאת מים; התנור כבה והאוכל קר, או החדר קופא כקרח; רוצים לדעת

54 ישעיה, נח, יג.

55 שבת קיג, ע"א.

56 או"ח שז.

57 שם.

58 שבת קיז, ע"ב.

59 ביצה כא, ע"א.

מה מתרחש בחזית או בעורף, מה התחדש בבורסה או אצל קרובים, יש הצעות מפתוח לעסקים, ויש שהאור אינו מניח לישון; יהודי שומר שבת לא ינוע ולא יזוע – שבת היום ואסור, אלא אם כן הגיעו הדברים לידי פיקוח נפש. זהו החינוך של שבת לכיבוש היצר. יהודי המסתגל לחוקי השבת והמקבל את קיום הלכות השבת כצו עליון – הרי יצרו נתון בידיו. אמנם שונה הוא הנסיון של שבת מאדם לאדם. יש הנדרש לוותר על הכנסה מכובדת ולהסתפק בלחם צר כדי לקיים את השבת. ויש, שכל מבחנו הוא בהימנעות מדיבור חול ומעיסוק של חול בשבת. דרגת הנסיון שונה, אבל גם חומרת העבירה שונה. חילול שבת בפרהסיה באיסור דאורייתא נראה חמור גם אצל יהודי אשר כלל לא עמד בנסיון זה. אולם השבת תובעת את כיבוש היצר מכל יהודי וכמידת הצלחתו להשליט על עצמו את חוקת השבת, כן הצלחתו להשליט את רצונו והכרתו על הטבע כולו.

ו. חישול הזיקה אל העם

השבת נתייחדה לעם ישראל: 'אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם'⁶⁰. השבת היא המתנה שהקב"ה העניק לישראל: 'אמר הקב"ה למשה: משה, מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודע אותם'⁶¹ מהי המתנה הזאת? מפרש מהרש"א, שהיא השחרור מקללת אדם הראשון 'בזיעת אפך תאכל לחם'⁶² עם ישראל בלבד קיבל מתנה זו; 'גוי ששבת חייב מיתה'⁶³. השבת היא הקשר הסודי בין ישראל להקב"ה: 'א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: כל מצוות שנתן להם הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיה חוץ משבת שנתן להם בצנעה, שנאמר: 'ביני ובין בני ישראל אות היא לעלם'⁶⁴. ומסביר מהרש"א, שהכתיב היא לעלם, חסר ואו, שקשר זה בין ה' לבין ישראל הוא נעלם. השבת היא בת זוגו של ישראל: 'אמרה שבת לפני הקב"ה רבש"ע, לכולן – לששת ימי הבריאה – יש להם בן זוג ולי אין בן זוג, אמר לה הקב"ה, כנסת ישראל היא בן זוגך'⁶⁵. וגם הנביא יחזקאל חוזר לאותו רעיון: 'וגם את שבתותי נתתי להם להיות לאות ביני וביניהם לדעת כי אני ה' מקדשכם'⁶⁶.

60 שמות לא, יב.

61 ביצה טז, ע"א.

62 בראשית ג, יט.

63 סנהדרין נח, ע"ב.

64 שמות לא, יז; ביצה שם.

65 בראשית רבה יא, ט.

66 כ, יב.

ואמנם השבת היא יצירה, ששום עם ושום דת לא הצליחו לחקותה, וכבר אמר החכר: 'הלא תראה, אשר קבעו יום למנוחה במקום יום השבת, היוכלו לדמות, אלא כאשר ידמו צורת הציורים אל צורת בני אדם החיים'⁶⁷. מה מוזר הדבר, שהדתות המונותיאיסטיות הגדולות קבעו להם ימים אחרים לשבת — הנצרות העתיקה את יום המנוחה ליום א והאיסלם ליום ו — ולא השאירו את יום השבת כיום מנוחה, אף על פי שהם מאמינים במה שקרוי בפיהם 'הברית הישנה'. הם גם החדירו את סמליהם ואת דרכי עבודתם ליום זה. וכמה היו מקילים על יהודים שומרי שבת, אילו היו גם הם בוחרים בו ליום המנוחה שלהם? אלא שאז היתה קיימת סכנת טשטוש לסימן ההיכר היהודי, כי לא רק היום נתייחד לישראל, גם כל תוכנו שונה (וו שרוקה) אצל אומות העולם והדתות, אשר ינקו השראתם מן היהדות. אמנם יום המנוחה שלהם גוזר עליהם סגירת בתי עסק ובתי מלאכה, אבל כל בילוי ובידור מותר, והמונים עמלים קשה באותו יום כדי לספק תענוגות למושבתים ממלאכת העבודה; התחבורה פועלת, מקומות הבידור פתוחים לרווחה, הנשים עמלות קשה כדי להכין מטעמים לאורחים, בדרך כלל נסגר הבית וכל המשפחה יוצאת לטיולים. היום היחידי שאפשר להקדיש לגיבוש הקן המשפחתי נהפך ליום של בילוי המוני ולעיתים תוך פירוק המסגרת המשפחתית. אפשר שהעמלים ביום זה, זוכים ביום חופשה אחר בשבוע, אך שוב אין הם יכולים להתייחד עם משפחתם, הנחה ביום המנוחה הרשמי. הילדים הולכים לבית הספר וגם האשה עסוקה באותו יום במלאכתה.

רעיונה המרכזי של השבת — שביתה מיצירה — המזכיר שה' שבת ביום זה, והבא לבסס את האמונה בה' כבורא העולם וכמשגיח עליו — נאבד כליל; השבת אינה אלא יום מנוחה לפועלים, הזקוקים לריענון כוחותיהם. בשבת הנכרית לא נשאר זכר לעדות שה' ברא את העולם. כל הערכים החינוכיים הגנוזים בשבת, מתבטלים כליל בשבת הנכרית, השבת אינה אלא פריט אחד ברשימת היסודות של משטר סוציאלי מתקדם. השבת במדינת ישראל אף היא רחוקה עדיין מרחק ניכר מן השבת שהוטבעה על-ידי הבורא. ב"ה שאין זו כשבת של הנכרים; התחבורה הרשמית שובתת. חלק ממקומות הבידור סגורים. ברם דמותה בפרהסיה ניטשטשה ונתכווצה. הרוצה להכיר שבת של ממש יבוא ויכיר את מדינת ישראל ביום הכיפורים. הפרהסיה של היום הקדוש דומה כמעט לפרהסיה של השבת המקורית. ברם חסרה לה לשבת שבתון של יום הכיפורים אותה אווירה משפחתית. אותה מזיגה של גשמיות ורוחניות של תפילה וקידוש וסעודה, שהיא גולת הכותרת של יום השבת. אפשר

שבמושבים ובקיבוצים הדתיים בלבד ניכרת השבת בטהרחה. שם מתגלה ייחודה של שבת ישראל.

השפעתה של השבת על קיום העם היתה מכרעת והיטיב להבין זאת מלך הכוזרים 'וראיתי שיש לאלוהים סוד בהשאירכם, ושהוא שם השבתות והמור־עדים מהגדול שבסיבות בהשאיר תארכם והדרכם, כי האומות היו מחלקות אתכם לעבדים בעבור בינתכם וזוך דעתכם, והיו משימים אתכם עם אנשי המלחמה, לולא אלה העיתים שאתם שומרים אותם השמירה הזאת המעולה מפני שהם מאת האלוהים, ולעילות חזקות, כמו זכר למעשה בראשית, זכר ליציאת מצרים, זכר למתן תורה, וכולה עניינים אלוהיים, אתם מוזהרים בשמירתם. ולולא הם לא היה אחד מכם לובש בגד נקי, ולא היה לכם קיבוץ לזכרון תורתכם מפני שפלות נפשכם בהתמדת הגלות אליכם. ולולא הם, לא הייתם מתנעמים יום אחד באורך ימיכם. וכבר היה לכם בזה ששית ימיכם מנוחת הגוף ומנוחת הנפש, אין המלכים יכולים עליה, מפני שנפשותם אינן מתיישבות ביום מנוחתם, כי אם יצטרכו ביום ההוא ליגיעה ותנועה, היו געים ויגעיים ואין נפשותם במנוחה שלימה. ולולא הם, היה כל יגיעכם לזור־לתכם, מפני שהוא מזומן לשלל. אם כן הוצאתכם בהם ריווח לכם בעולם הזה ולעולם הבא, שהוצאה בהם לשם שמיים⁶⁸.

כל הייחוד היהודי של השבת כלול בדברים אלה של מלך הכוזרים, והיטיב ר' יהודה הלוי לשים דברים אלה בפי הנכרי, המסתכל מן החוץ ומבחין בייחוד היהודי של השבת. הגויים לא יכלו לשלוט בנו כיוון שסרבנו לעבוד בשבת. השבת מנעה מיהודים להשתעבד לעבודות צבא והם נשארו בני חורין. ידעו הגויים שלא יצליחו להזיז את היהודים משמירת שבתם, הרואים בה — לא חוק שברצותם מקיימים וברצותם נוטשים — אלא חוק אלוהי. השבת ביטלה את הגלות; יהודי חייב ללבוש בגד נקי, יהודים מתאספים בבית הכנסת ובבית המדרש ושומרים על ייחוד עמם. הגלות לא הצליחה לשבור את רוח העם, השבת הצילה אותם. בקיום השבת לשם שמים זוכה היהודי לשכרו גם בעולם הזה וגם בעולם הבא.

אחד העם, אבי החילוניות בישראל המתחדשת הכיר בתרומת השבת לקיום העם בהצהירו 'יותר משישראל שמרו את השבת שמרה השבת אותם'. בחשכת הגלות שמר היהודי את השבת כאות הייחוד שלו. עם ישראל הוכר בכל העולם כ'עם מקדשי שביעי'. הנוער של ימינו מטיל דופי בזכות הקיום של מסגרות לאומיות נפרדות ואמנם, האין הפסדו של הקיום הלאומי הנפרד עולה עשרת מונים על שכרו? האם הייחוד הלאומי והגאוה הלאומית אינם

אשמים בשפיכת דם של מיליוני בני אדם חפים מפשע? לשם מה יש לקדש את הקיום הלאומי? לשם מה נחנך את בנינו ובנותינו לחיזוק זיקתם אל עמם? מהו הערך של החינוך הלאומי היהודי, כשעצם הקיום מטיל עלינו מעמסה כבדה מנשוא של קרבנות יקרים, בארץ ובגולה, היום ברוסיה ואתמול בגרמניה; מה הוא איפוא הפלא שרוחו של הנוער קצרה ונשמעות דעות בחו"ל וגם בארץ – על מה ולמה נמשיך את סבל עול הקיום היהודי?

אך עלינו המחנכים הדתיים מוטלת החובה לחזק ולחשל את הזיקה אל העם; להסביר את עניין זכות הקיום של עם ישראל, ועל מה נשאנו בגאון את סבל ירושתנו. אין כמו השבת שתוכל לתרום לחינוך הלאומי היהודי. האיש והאשה מישראל, כנסת ישראל והשבת – אחד הם. השבת קיימת למען קיים את ישראל וישראל קיימת למען קיים את השבת. כל הערכים המקודשים, הגנוזים בשבת, הם מטרת הייחוד היהודי. בקדשו את השבת מקיים העם את תכלית הבריאה: 'אתה קדשת את יום השביעי לשמך תכלית שמים וארץ'. ליהודי יש חלק בקדושת השבת והוא מקדש את העולם כולו בקדושת השבת. בקדשו את השבת הוא נעשה חלק של העם אתו כרת ה' את הברית: 'לעשות את השבת לדורותם ברית עולם'.⁶⁹ המבין את מהות השבת, לא ייטוש את עם ישראל לעולם. הוא ידע את ייחוד העם ואת תפקידו עלי אדמות. עם ישראל נבחר להביא את השבת לעולם עד שיבוא יום והשבת תהיה נחלת האנושות כולה: 'והיה מדי חודש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה'.'⁷⁰

ז. הַטְּבַת הַמַּעֲשִׂים

אחד מיעדי החינוך הוא להחדיר בחניך את התודעה שלעולם אין הוא שלם ברוחו ובעיקר במעשיו. אלה זקוקים לשיפור מתמיד ולביקורת קבועה, וכל עוד האדם חי, אל יסתפק במה שהשיג, אלא יכיר את המרחק בינו לבין התפקיד המוטל עליו וינסה להשתכלל ולשכלל את רמתו המוסרית, את מידותיו ואת מעשיו. גבול הושם למשפט אבל לא לצדקה, למצווה אבל לא להידור מצווה. יוכל אדם לקיים את התורה כולה ויהיה נבל ברשות התורה.⁷¹ השלימות המוחלטת לא תושג לעולם, אך האדם חייב לשאוף לקראתה, עליו לדעת שהוא רחוק ממנה אך הוא מסוגל להתקרב אליה, על ידי השקעת מרצו ומחשבותיו בבדיקת דרכים לתקן עצמו ומעשיו. חינוך יהודי טוב לא יצהיר לעולם: עד פה אתה חייב להגיע, אלא: העלייה בסולם הניצב ארצה וראשו מגיע

69 שמות לא, טו.

70 ישעי' נו, כג.

71 רמב"ן לויקרא יט, א.

השמימה אין לה סוף; מן היהודי נדרש מאמץ בלתי נלאה כדי למלא את ייעודו בחיים.

במצוות השבת ניתן להפעיל את השאיפה להידור מצווה. במצוות קיום השבת יש – נוסף על איסור ל"ט מלאכות עם כל סייגיהם ואיסורי השבות הרבים ומצוות קידוש והבדלה – גם מצוות כיבוד שבת ועונג שבת. כיבוד השבת כולל דברים רבים: רחיצה במים חמים, לבישת בגדים מיוחדים, התכנסות בבית הכנסת וקבלת שבת בצוותא, כיבוס בגדים ביום חמישי, איסור אכילה מעוגה דשנה בערב שבת, הדלקת נר, הכנת שולחן, מיטה מוצעת. אפילו הגדולים בישראל חייבים להשתתף בהכנות לשבת ואין הם רשאים להפקיד את כל ההכנות בידי משרתיהם או שלוחיהם. חז"ל מספרים, איך כל אחד חיפש לעצמו תפקיד במסגרת ההכנות לשבת⁷². אמנם כיבוד שבת נתקבל כמצווה מחייבת גם בדברי הנביאים: 'לקדוש ה' מכובד', 'וכבדתו'⁷³. ברם מצווה זו, על אף הגדרותיה הכלליות, השאירה מקום רב ליוזמה הפרטית של כל יהודי, וכל גדול מצא דרכים מיוחדות להתגדר בה. המכבד את השבת, מכבד את ה', זוהי משמעותה של דרשת חז"ל 'לקדוש ה' מכובד'. ה' כביכול מתכבד בכבוד השבת. הידור המצווה של כיבוד שבת הוא הביטוי לשאיפת היהודי לכבד את ה'. כל מאמץ למען כבוד השבת, כל שיפור בדמותה של השבת, כל הכנה נוספת היא כבוד ה'. השבת היא היסוד לעבודת ה', כי הוא 'יום קדשי'.

השבת מועילה לחנך אותנו להיטיב מעשינו עם הבריות. מצוות עונג שבת כולל מצוות שלוש סעודות, בתירת המאכלים העריכים ביותר, ריבוי הוצאות לקניית מאכלים טובים. ברם מצווה זו מחייבת לשתף בה את הזולת. אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצווה אלא שמחת כרסו... ושמחה זו קלון היא להם⁷⁴. הרי ברור שלא יקיים האדם עונג יום טוב שדינו כעונג שבת, אלא אם כן שיתף בעונגו את אלה שאין להם במה להתענג. משום כך מתחלקת קופת צדקה מערב שבת לערב שבת⁷⁵. ובכל קהילות ישראל נהוג שמחפשים ומביאים אורחים מבית הכנסת ומשתפים אותם בעונג השבת. כל השבוע אדם טרוד ואין הוא מתפנה לחשוב על זולתו, אבל בשבת הוא פורס לעני מלחמו ומפיק לעני נפשו, הוא מכניס אותו לחיק המשפחה, משוחח עמו, מעודד אותו; דרגתו גבוהה יותר מן המסתפק בנתינת כסף לצדקה⁷⁶.

72 ראה רמב"ם הלכות שבת ל, ומסכת שבת קיט, ע"א.

73 ישע"י נח, יג.

74 רמב"ם הלכות יום טוב ו, טז – יח.

75 בבא בתרא ה, ע"ב.

76 עיין שם ט, ע"ב.

הוא פנוי להדר במצווה בין אדם למקום ולהראות פנים שוחקות לאדם הזקוק גם לתמיכה וגם לעידוד. משום כך זכתה השבת למעמדה המרכזי ביצירת מעוף לקיום המצוות בכלל ובקיום המצוות בין אדם לחברו בפרט. ומשום כך מסיים ישעיהו את נאומו הגדול על תפקיד האדם כלפי הזולת במצוות שמירת שבת⁷⁷ והוא מבסס את תביעתו: 'שמרו משפט ועשו צדקה' על התביעה לשמור שבת: 'שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע'⁷⁸. השבת היא הבריה התיכון של כל המצוות. בה יוכל היהודי להקדיש עצמו לתפקידו העיקרי בחיים – להטבת מעשיו כלפי ה' וכלפי חברו, ואין גבול להידור מצווה בכיבוד השבת. מן השבת יוצאת ההשראה לכל השבוע, ומתפשטת השאיפה לעמול כל החיים על שכלול והטבת המעשים.

ת. בין אדם לחברו

השבת מבטלת את המחיצות בין אדם לאדם. אחת ממטרות השבת היא: 'למען ינוח עבדך ואמתך כמוך'⁷⁹ וכבר נאמר: 'ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת למען ינוח שורך וחמרך וינפש בן אמתך והגר'⁸⁰. הפסוק השני מדגיש את הצורך במנוחה לכל חי; גם לבהמה יש תיות עצמית, גם היא חייבת לנוח ולאזור כוח, וצער בעלי חיים דאורייתא⁸¹. הפסוק ב'דברים' מדגיש רעיון נוסף: 'כמוך'. המשועבדים לך הם בני אדם כמוך. היהודי חייב להבין זאת יותר מכל אדם אחר: 'וזכרת כי עבד היית במצרים'. השבת היא ביטוי לשוויון כל הברואים. מטבעה של החברה האנושית, שיש בה שולטים ונשלטים. השבת מבטלת שלטון זה. שלטון האדם באדם מתבטא בסמכותו של האחד לצוות על השני לעבוד בשבילו. משום כך מותר לו לפועל לחזור אפילו בחצי היום: 'כי לי בני ישראל עבדים'⁸² ולא עבדים לעבדים. בכל מקום עבודה יש מעביד בעל סמכות ואלה הכפופים לו. קיימים הבדלי מעמד. שיטת הקומוניזם לביטול המעמדות נוגדת את המציאות האנושית, כשכשרונות בני אדם שונים ותכונותיהם שונות אין כלל להימנע מהתהוותן של מעמדות שונים, נותני פקודה ומקבלי פקודה. ברוסיה הסובייטית תפס הקומיסאר המפלגתי או הטכנוקראט המומחה את מקום הקפיטאליסט הביורוקראט. הפועל מתכה למוצא פיו כשם שחיכה להחלטתו השרירותית של בעל ההון בתקופת

77 פרק נח.

78 פרק נו.

79 דברים ה, טו.

80 שמות כג, יב.

81 בבא מציעא לב, ע"ב.

82 ויקרא כה, נה; ע"י בבא מציעא י, ע"א.

שלטון הקפיטאליסם. כלום יוכל התכנון הכלכלי לחסל את חלוקת האנושות למעמדות בעלי זכויות שונות ובעלי סמכויות מדורגות? השבת גואלת את האנושות ממחלה זו, ולו ליום אחד. מהיום הזה יוצאת השראה לכל החיים. השבת תורמת לחיזוק הקשרים החברתיים, כי ביום זה כולם פנויים להיקבץ יחד ותתרבה האהבה⁸³. בשבת אפילו המעונה בבני אדם מרגיש עצמו חפשי, השבת מחזירה לאדם את הכבוד האנושי, את תחושת החירות ואת חוויית השויון עם כל הנבראים בצלם אלוהים. ויש לשאול: שויון זה בשבת, למה אין הוא כולל את כל הברואים; למה הוא מצטמצם ליהודים ולעבדיהם בלבד? שאלה זו נשאלת גם מבחינת רעיון השויון, גם מבחינת עיקר טעם השבת: בריאת העולם, המתייחס לכל הברואים. לשאלה שנייה ניתנה תשובה על-ידי ר' מאיר שמחה הכהן מדוינסק⁸⁴. רעיון השויון מותנה ברעיון בריאת העולם. אין בסיס לשויון בני האדם אלא זה, שכולם נבראו בצלם אלוהים. רק ישראל הנציח את רעיון הבריאה בשבת. הנכרים, גם אלה המאמינים באלוהים, לא קיבלו את השבת, שהיא העדות לבריאה, ומשום כך אין הם כלולים במצוות השויון של השבת. אין השויון עקרון העומד ברשות עצמו, אלא כל תוקפו נובע מרעיון הבריאה. אמנם חז"ל אסרו אמירה לנכרי בשבת, כדי שגם הגוי לא יהיה משועבד ליהודי ביום השבת. הסבר זה תופס רק לפי הדעה, שאיסור אמירה לנכרי חל רק בשבת ולא על שאר הלאווים, וזו בעיה שלא נפתרה בגמרא⁸⁵. שויון זה של כל היהודים בשבת היתה לו השפעה עמוקה על אחדות עם ישראל. בשבת נפגשים יהודים בתנאים שווים בבית הכנסת, תיים במשפחותיהם ללא כל לחץ חיצוני ועוסקים בצוותא בלימוד תורה. אם גם קיימים בהכרח יחסי תלות בחברה האנושית, הרי שבירת תלות זו יום אחד בשבוע שומרת על הצלם האנושי של האדם, יוצקת בו תחושת ביטחון וכבוד, ומחדירה בו את הכבוד כלפי הזולת וכלפי כל יהודי. קיום הצו: 'למען ינוח עבדך ואמתך' מגיע היהודי אל הכלל הגדול שבתורה: 'ואהבת לרעך כמוך'⁸⁶, ואל הכלל הגדול ממנו, שהוא שורש לשויון בני האדם: 'זה ספר תולדת אדם ביום ברא אלוהים אדם בדמות אלוהים עשה אותו'⁸⁷.

83 שד"ל: מחקרי יהדות ח"א עמ' 40.

84 משך חכמה לפרשת ואתחנן.

85 ע"י בבא מציעא צ, ע"א לענין חסימה.

86 ויקרא יט, יח.

87 בראשית ה, א; ראה בספרא קדושים יט, מה.

ט. מציאת האושר הנפשי

החינוך לאושר הוא אחד מערכי החינוך ביהדות. השקפות פילוסופיות אחרות רואות בו את חזות הכל. כל תפקידו של המחנך בעיניהם הוא להכשיר את חניכיהם לחיים מאושרים. לשם כך יש ללמדו לרכוש מקצוע שבעזרתו יתפרנס, יש לסגלו לחיי חברה, כי האדם לא ימצא את אושרו בבדידות – 'או חברותא או מיתותא'⁸⁸, יש להקנות לו יסודות חיי משפחה תקינים ולהכינו לקראת תפקידיו כאזרח במדינה. הייעוד המרכזי או הבלעדי – הוא האושר. תנאי לאושרו של היחיד, שאושר זה לא יפגע באושרו של הזולת. כל מעשה כזה התורם לתוספת שמחה ותענוג – הוא רצוי ומבורך, אך האושר לא יבוא מאליו, האדם חייב ללמוד לארגן את חייו בצורה שתבטיח לו את מירב האושר. מובן שהשקפה פראגמטית זאת רחוקה מדעת היהדות. תפקיד היהודי הוא לעבוד את קונו במסירות נפש, תוך וויתור על הרבה משמחות החיים, תוך כיבוש יצר מתמיד, תוך נכונות לסבול צער וייסורים, כפי שיושתו עליו על-יד ההשגחה האלוהית. כל החיים הגשמיים כאפס נחשבו: הם בני חלוף, ויפה שעה של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה⁸⁹. האושר, הוא לכל היותר תוצרת לוואי של ויתור על תענוגות הגוף, או אף וויתור על החיים עצמם, בגדר: 'אשריך רבי עקיבא, שיצאה נשמתך באחד'⁹⁰. אושרו של רבי עקיבא הושג, כשנחבטל צערו על שלא קיים עד מותו על קידוש ה' את הפסוק: "בכל נפשך", אפילו נוטל את נפשך". כל דברי ימי ישראל הם עדות נאמנה, שבני ישראל לא חונכו על השאיפה לאושר, המושג על-ידי הנאה ותענוג, נוחיות ופינוק.

ועם זאת גורסת היהדות גם את החינוך לאושר. אין היא דוגלת כלל בסיגוף לשמו, ואין היא תובעת פרישות לשם פרישות; היא שואפת לחנך יהודי, העובד את ה' בשמחה ובטוב לבב מרוב כל⁹¹. היטיב להביע רעיון נפלא זה ריה"ל: 'וכללו של דבר, כי תורתנו נחלקת בין היראה והאהבה והשמחה, תתקרב אל אלוהיך בכל אחת מהנה, ואין כניעתך בימי התענית יותר קרובה אל אלוהים משמחתך בימי השבתות והמועדים, כשתהיה שמחתך בכוונה ולב שלם. וכמו שהתחנונים צריכים מחשבה וכוונה, כך השמחה במצוותו ובתורתו צריכים מחשבה וכוונה, שתשמת במצווה עצמה מאהבתך המצווה בה, ושתכיר מה שהיטיב לך בה, וכאילו אתה בא באכסנייתו קרוא אל שלחנ

88 תענית כג, ע"א.

89 אבות ד, יז.

90 ברכות סא, ע"ב.

91 על פי דברים כח, מז.

וטובו וכו' 92. האושר הזה, הנובע מתוך אהבת ה' המצווה עליו, המלא רגשי תודה אל מי שהעניק לך אותו, הרווי תחושת קרבת ה', הוא האושר הרצוי ליהדות. אושר זה הוא עבודת ה' אמיתית.

אל האושר הזה מובילה השבת. הכל מודים, 'דשבת בעי נמי לכם' 93. לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לאכילה ולשתייה 94. 'שמא לרעתך נתתי לך את השבת, לא נתתי לך אלא לטובתך. כיצד? א"ר חייא בר' אבא אתה מקדש את השבת במאכל ובמשתה ובכסות נקיה ומהנה את נפשך, ואני נותן לך שכר. מנין? וקראת לשבת עונג' 95. מה כתיב אחריו? 'אז תתענג על ה' ויתן לך כל משאלות לבך' 96. כל הסממנים הגשמיים, המובילים אל האושר, כלולים בשבת; אבל לולא השבת – לא היו הם מסיבים את האושר לאדם. וזו תשובת ר' יהושע בן חנניא לקיסר: 'תבלין אחד יש לנו ושבת שמו וכו'. כל המשמר את השבת מועיל לו ושאינו משמר את השבת אינו מועיל לו' 97. לעולם לא הגיע האדם לאושר על-ידי ריבוי תענוגים גשמיים. הם משאירים את האדם בתחושת ריקנות, הם מגרים את התיאבון מבלי לתת סיפוק נפשי. האושר נובע לא מעצם ההתענגות וההנאה הגשמית, אלא מההרגשה, שגם ההנאה והתענוג הם רצויים לה', גם הם כגדר עבודת ה'. המשמר את השבת חש את תענוג התבלין המיוחד הזה.

אינני מסוגל לתאר את אושר השבת במילים. כל התענוגים הגשמיים תורמים להשגתו, בלעדם בוודאי היתה עצבות שוררת על האדם. ברם, הם אינם זהים עם האושר. מי שלא חי שבת של מנוחה מל"ט מלאכות, שהיא גם שבת של כבוד ועונג, של קידוש והבדלה, אינו מסוגל כלל להבין ולחוש עונגה של שבת. היהודי המשותרר מכל דאגה, בתוקף ההלכה, המחייבת אותו לשכוח את ימי החול; המקיים על כל צעד את המצווה של הימנעות ממלאכה, והמשקיע את כל כולו בהכנת השבת ובעונג השבת – הוא זוכה לאושר אמיתי.

כל התורות הפילוסופיות, שקבעו את האושר כראש היעדים של החינוך, נכשלו, כי בדרך שהן הורו לא יגיע האדם אל האושר לעולם. המציאות הוכיחה זאת. ג'וזף דיואי היה בראש הדוגלים בחינוך לקראת האושר. והרי המציאות של נוער אמריקאני, הרודף אחרי אושרו. תוך רמיסת חוקים, או

92 כוזרי ב, נ.

93 פסחים סח, ע"ב.

94 ירושלמי שבת טו, ג.

95 ישעי' נח, יג.

96 דברים רבה, ג, א.

97 שבת קיט, ע"א.

תוך הרעלת עצמו בסמים, והאושר ממנו והלאה. זהו נוער מיואש, המחליף אידיאלים כחולצות, ואינו מוצא סיפוק לשאיפותיו. אכן, אין אני יכול לצייר את אושרה של השבת. אבל אם אחת ממטרות כל חינוך, גם החינוך היהודי, היא הדרכת התלמיד בדרך אל אושרו, הרי החינוך אל השבת הוא החינוך המכוון ביותר לקראת האושר האנושי, אשר הוא לעולם אינו יכול להתמצות בתענוג גשמי בלבד; הוא חייב להיות צירוף הרמוני של אלמנטים רוחניים וגשמיים. אושרו של האדם אינו אלא אושר נפשי היא המזיגה המושלמת הזאת.

י. העלייה במדרגות הקדושה

הקדושה היא היעד הסופי של החינוך. הקדושה היא הקירבה אל ה', הדביקות בה'. 'קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוהיכם'⁹⁸. הקדושה היא מעלה עליונה ואחריה מגיע האדם אל רוח הקודש⁹⁹. והרי הסברו של ר' משה חיים לוצאטו למהות הקדושה: "והנה האיש המתקדש בקדושת בוראו אפילו מעשיו הגשמיים חוזרים להיות ענייני קדושה ממש. ותראה עתה ההפרש שבין הטהור לקדוש; הטהור – מעשיו החומרניים אינם לו אלא הכרחיים, אך הקדוש – הדבק תמיד באלוהיו, ונפשו מתהלכת בין המושכלות האמיתיות באהבת בוראו ויראתו – הנה נחשב לו כאילו מתהלך לפני ה' בארצות החיים עודנו פה בעולם הזה – – כללו של דבר, עניין הקדושה הוא שיהיה האדם דבק כל כך באלוהיו, עד שבשום מעשה אשר יעשה לא ייפרד ולא יזוז ממנו יתברך'¹⁰⁰.

אותו האידיאל, המתואר על-ידי 'מסילת ישרים', הוא הייחוד הגמור, שאדם מתייחס עם בוראו עד שכל מעשיו, הרוחניים וגם הגשמיים, כולם מכוונים לעשיית רצונו ולהתקרבותו אל ה' בלבד. תפיסת קדושה כביטוי של התייחדות מסבירה, מדוע הקשר הייחודי בין איש לאשה מושג על-ידי קידושין. תפקידו של היהודי לעשות כל מעשיו לשם ייחוד קודשא בריך הוא, וכל חייו חייבים להיות חזורים ייחוד זה. זו מדרגה כה גבוהה, עד שלדברי 'מסילת ישרים': 'תחילתו עבודה וסופו גמול, תחילתו השתדלות וסופו מתנה'¹⁰¹. וכה רבות המניעות בעולם הגשמי, עד שלולא סייעתא דשמיא נמנע מבשר ודם לייחד את עצמו ואת כל מעשיו כולם רק לשם ייחוד קודשא בריך הוא.

98 ויקרא יט, ב.

99 ע"י עבודה זרה כ, ע"ב. לפי הנוסח ב'מסילת ישרים'.

100 מסילת ישרים פרק כו.

101 שם.

השבת היא התגשמות הקדושה בעולם החומר. הביטוי 'קדושה' מופיע בפעם הראשונה בתנ"ך בשבת: 'ויקדש אותו'¹⁰². כשהוצגה השבת לפני בני ישראל בפרשת המן, נאמר: 'הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה' מחר'¹⁰³. הצו הראשון של קיום מצוות שבת בעשרת הדיברות הוא: 'זכור את יום השבת לקדשו'¹⁰⁴. השבת היא עצמה קודש: 'ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם'¹⁰⁵ והשבת מביאה לידי קדושת עם ישראל: 'כי אות היא ביני וביניכם לדעת כי אני ה' מקדשכם'¹⁰⁶.

השבת היא איפוא יסוד החינוך לקדושה. הלכות שבת מחייבות אותנו להתייחד עם הקדוש-ברוך-הוא. כל מעשיו של היהודי בשבת הם 'לשם ייחוד', אכילתו, הנאותיו, פעולות שמותר לעשות אותן ושאסור לעשות אותן, תפילתו ולימודו, כל תכנית היום מודרכת על-ידי ההלכה, המקשרת את האדם עם ה'. אושרו של היהודי ביום השבת נובעת מן הקדושה, המוקרנת מיום זה. אי אפשר להוכיח זאת, וכדברי הרמב"ן: 'ודבר זה נכון למאמינים בו כי אין מושג בהרגש האנשים'¹⁰⁷. רק השומר שבת כהלכתו חש את הקדושה, המתפשטת מיום זה על כל חייו.

יא. סיום

כל יסודות החינוך הדתי כלולים בערכי שבת. נתברר לנו, שלא בכדי תופסת מצוות שבת מקום נכבד בתנ"ך, בחז"ל ובספרות המהשבה של גדולינו. הפוך בה והפוך בה דכולא בה. השבת היא מצפן לכל החיים היהודיים. החינוך לשבת הוא יסוד בחינוך לכל ערכי היהדות, ולמטרת החינוך היהודי: השראת הקדושה על עם ישראל ועל כל יהודי. משום כך שמירת שבת היא הדרך הבטוחה לגאולה: 'אלמלי שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם אומה ולשון וכו'. אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים'¹⁰⁸. ואין לנו שאיפה יותר נשגבה אלא לזכות להגיע 'ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי עולמים'.

102 בראשית ב, ג.

103 שמות טז, כג.

104 שם כ, ח.

105 שם לא, יד.

106 שם שם, יג.

107 בפירושו לבראשית ב, ג.

108 שבת קיח, ע"ב.